

סיפורת עברית במדרון – שלוש הערות לסדר היום

1. פוגל על מי אפסיים

ראוי לנו שלא להתפתות, מעשה דן מירון, לחזור ולנתן את האלטרנטיבה האחרונה והיחידה שנוותרת לה לספרות העברית בעידן הנוכחי; דוד פוגל הוא אולי המודל היחיד של קיום אפשרי בעברית מחוץ לתחומיה וזיקותיה של מדינת ישראל, הנוהגת דחייה ברורה ומפורשת, אגב עווית של בחילה מלגלגת, בספרות הנכתבת בשפתה הרשמית. אין טעם לכחש: זוהי בחילה הדדית.

ישראל חדלה מזמן להוות סוג של ממשות שפויה, המאפשרת מעקב מבונן וסוג של שעתוק שיש בו אורח כלשהו של קריאה לסדר. מדינת ישראל – היינו, כל המחוללים, המהלכים, התוצאות, הדרכים, צידי הדרכים, גורל הפרט ומצב הכלל – היא סוג של כאוס סגנון הירונימוס בוש וספינת השוטים. יקום מוכה סנוורים שלא לומר במפורש, עיוורון, המאיים בהוצאה להורג רב שלבית לכל מי שיעז להסיר מעל עיניה את התבלול המבורך. הסיפורת המבקשת להתקיים בקונטקסט הזה היא או העמדת פנים של שפיות או מרוץ של עכברים שמוחם רוצץ במלכודת עכברים (אינכם מאמינים?! השוו בין "אישה בורחת מבשורה" לבין "נופל מחוץ לזמן"). אין לכחש שקיימות עדיין אי אילו לטיפונדיות נידחות שבהן הספרות מתפקדת כסוג של אלחוש, אלא שהן מידלדלות והולכות, מתרוקנות וקמלות.

דוד פוגל היה ונשאר הוכחה חיה לכך שהעברית יכולה להתפתח, להשתכלל ולהשתחז ולדייק כחוט השערה בתודעה של סופר יחיד ומבודד פיזית ומנטאלית (גם במקומות בהם שהה, היה פוגל אופוזיציה לספרות הארץ ישראלית בת זמנו). בתמצית: פוגל מייצג, למרות גורלו האישי,

איזושהי אפשרות קיום דחוקה, המתבססת על הספרות האירופית, ניוונה ממנה, מבקשת את הלגיטימציה שלה, את קרבתה ואת חסותה. המבדל היחיד (על כל הפוטנציאל האירוני-גרוטסקי של העניין) הוא, שפוגל התעקש על שיכלול העברית, מתוקף ההבנה שהלשון היא מכשיר הגילוף המרכזי היחיד בצקלוננו של הסופר, ואילו עדרי הפוגלים הקטנים (פועלים כאן עשרות מהם), דווקא מדרדרים את העברית כדי שהמעבר לשפות אירופה יתאפשר ויצלח בלא מעקשים יתרים. באשר להללו הכתבנים אפשר לומר בלא להסתכן יתר על המידה בפגיעה בכבודם, שאכן הם במזרח ולבם בסוף מערב. בשלב הנוכחי, מצטמצם הניסיון המצטבר להיות פוגל (שהיה ונותר אופציה רצינית, ומהר מאוד יתבהר כאופציה כמעט יחידה לכל מי שאינו מבקש להיות שותף בקורפוס המשרבט כאן רומנים חצרוניים) בקריאה שטחית, תיירית, בספריו.

מטעם זה, גילוי חדש של כתב יד במעמקי העיזבון עורר כאן התרגשות גדולה. ברשותכם נדלג על תיאור מלא של הריטואל הקבוע עד זרא המלווה את האירוע: חמת הפתנים של מנחם פרי, זה שהכתיר את עצמו כאמרגן והממש הקבוע של פוגל שכתב היד נשמת מרואותיו שכהו; הדרישה שאותה חוקרת צעירה שגילתה את כתב היד תמהר לחסות בצלו, היינו, בתורת מי שתחליץ עבורו את הערמונים מן האש; הדופי שהטיל בהכרעות העריכה ובטרנספורמציות של מלים שפשרן לא ידוע לקורא הישראלי (שנתקף פיגור שכלי כל אימת שמעזים להעמיד לפניו איזה משוכה של גובה לשוני, משום שהדבר פוגע ברצף ובקריאות). מוכיח כי אין זאת אלא שאמנזיה (כדי שלא לומר במפורש: שיטיון) תקפה את מי שטבע וחזר ותבע (עד שטבע בעצמו) את המושג קריאות על כל במה ותחת כל עץ רענן, ועכשיו הוא מתהפך על העורכים של פוגל החדש, שגם הם חפצים (כמו פרי) לספק לקוראיהם "קריאות", "שקיפות", "רהיטות" - כל האפראט. מי שנחשף כאן ניצב עומד על ראשו ורגליו באוויר הוא פרי עצמו. האמת האכזרית היא שאין לגעת בטקסט של פוגל, אלא במקרים מעטים של היעדר ברירה מוחלט. במדרון התלול של התביעה ל"קריאות" ו"רהיטות", עלולים להתגלגל עזאזלה גם גנסין וברנר, הבלתי קריאים בעליל, בחינת עפר ואפר לרגליה הרהוטות של יהודית קציר שאפילו

הריקבון שהיא מספקת כאן בתורת חומר קריאה, מצטיין ברהיטות וקריאות עילאית.

לא נחדש מאום אם נחזור ונקבע שהספרות הנוכחית מתנהלת כמין בורלסקה סגנון "המלך אובו" של ז'ארי. נקיון הדעת מחייב, אולי, לרחוק ככל שניתן מאורחות ההתנהלות הללו; מוקד התקלה הוא שהתנהלות זו היא המקווה של מי האפסיים עליו משייט פוגל כמין סירת נייר טיפשית. הרי זו עיקר התקלה; פוגל על מי הפישון האלה אינו אלא סירת נייר נדלחת והולכת, עד שתטבע ביריד ההבלים הספרותי הכללי. צריך היה לקומם כתב עת בן שש מאות עמודים כדי שיווצר איזה מרחב לאמירת דברים מובנים מאליהם; דוד פוגל היה סופר במובן המחייב של המושג, ובצדק גמור גנז את הרומן ואלי אף דאג להעלימו בעומק הטיוטות הפסולות בכתיבו, משום שלא הצליח לתקף דמות ראשית אמינה, למרות שהשקיע בכך מאמץ כביר; המאמץ לברוא דמות הפוכה לזו שמגולמת ב"חיי נישואים", כשל, משום שהייתה רחוקה מן המבנה הנפשי של פוגל עצמו, על פי כל מה שמסתמן ביומניו; ולפיכך, הכברת מאפיינים ניטשאניים (ווינינגריאניים) על הדמות שהופיעה מן התווה של עולם הישיבות, עולם העיירות הקטנות, בלא שידבק בה ולו מאפיין או מסמן אחד של העולם ממנו הגיעה לווינה – הוא מופרך; האופן הקליל שבו הוא עומס את הקיום הווינאי (שלא לדבר על מרכיב ה'דאוס אכס מאכינה' – מן השמיים נפל לרגליו של בן הישיבה הזה מצנאט עשיר שמציידו בחבילות של שטרות) מוכיח שפוגל לא ידע מה לעשות ומה לחולל ולאן להוליך במריונטה זו שיצר. פוגל היה חלק בלתי נפרד מהמהלך הכללי (האכזיסטנציאלי) של ה"צעיר הבודד" בספרות העברית – הגם שפעל בשלבים המאוחרים שלו, לאחר גנסין וברנר, וניסיונו לייצור דמות שהיא היפוך סימטרי למאפיינים והמחוללים של התלוש הברנרי – כשל. (סופר כשופמן, שהיה מחובר פחות לפורמאט ולמבנה הנפשי של "הצעיר הבודד" צלח את המעבר ועיצב דמויות שבלחץ העתים והנסיבות הקיומיות סגרו מסך ברזל על עברם ועל האתוס העיירתי-ישיבתי), אבל גם שופמן הבין שהקצנה מן הסוג שביקש פוגל לממש לא תצלח. אופיו של פוגל היה גנסיני מדי, והמרכיב הנשי באישיותם של השניים (גנסין ופוגל) היה דומיננטי מכדי שתתאפשר הקצנה מן הסוג שגיבורו של "רומן וינאי" אמור היה לממש.

בחלקו המאוחר של הרומן (שנכתב שנים מאוחר יותר ומבטא יותר מכל את התפתחות והשתכללות הלשון העברית של פוגל בפרק זמן נתון ובהקשר כובל של יצירה אחת) ניכר ניסיון למתן במעט את ההקצנה הניטשיאנית, אולם שני החלקים לא באמת מתחברים, והניסיון בחלקו השני של הרומן לעצב השלכה על חלקו הראשון, לא צלח – אמנם, ההקשר של ההתרחשות כולה, הרקע האנושי והפיזי – המסבאות של וינה ויושביה, יהודים תלושים שנותקו מן ההקשרים העיירתיים ומתאמצים להצטופף, לכונן מודל מוזר של קלויז עיירתי עדכני במסבאה וינאית – אמין הרבה יותר כ"תמונה" סטאטית או כרקע להתרחשות ('ציור' בלשון סופרי התקופה), ואולי, אני אומר זאת בזהירות, אילו סילק פוגל את הדמות הראשית, או הטמיע אותה כדמות משנית כחלק מהספקטרום האנושי המאכלס את סמטאות וינה, מסבאותיה והחדרים האפלוליים שהבורגנות הוינאית פושטת הרגל השכירה לבאי המסבאות – אפשר מאוד שהיה כאן גילוי של יצירה משנית, אך חד פעמית בספרות העברית, מעין משכית גנוזה.

אלא שכאמור, את פוגל עצמו עניינה בעיקר הדמות הראשית ועיצובה כהיפוך סימטרי של עצמו (החוויות המכוננות המתוארות ברומן, כגון מערכת יחסים ארוטית עם אם ובת, נחוו על ידי פוגל עצמו), ציורים מ"חיי היהודים" שאפיינו סופרים מדור מוקדם יותר, לא עניינו אותו. הוא היה מעוניין לרחוק ככל האפשר מן ההקשר הכובל של הספרות העברית (אך לא מזהותו היהודית ולא מן הלשון העברית, בניגוד לקונספט של דן מירון, שטען כי פוגל ביקש להשתלב בספרות הגרמנית. עובדה היא, שהלשון עמה עבד ואותה שכלל לא הייתה גרמנית כלל, וכאמור, לא רק שלא דרדר את הלשון בה כתב והפכה לסוג של 'תירגומית', הוא אף הוסיף וצבר נפח ויכולת דיוק תיאורית). יתר על כן, פוגל היה קשור בטבורו לתמות היסוד של הספרות העברית בת הזמן, מתוך קבלה חלקית והתנגדות פנימית גדולה (שנבעה אולי מקונפליקט עם המרכז הספרותי הארצישראלי שיחסו עם המודלים הספרותיים האירופיים בני הזמן היו לא פשוטים). כיום, ממוצב פוגל שלא בטובתו כמודל אפשרי לכתיבה עברית בקונטקסט אירופי. ההצלחה של "רומן וינאי" והסקרנות העזה והלא אופיינית שעורר

מעידה, לפחות למיטב שיפוטי, על געגועים נסתרים לקיום וקימום של "ספרות גולה" שכותבת עברית אך אינה מחויבת לאתוס הציוני ולפורמולות הקיום היהודי - שגיבורו של "רומן וינאי" חרג מהם בלא הנד עפעף, וזאת בהיפוך קומי גרוטסקי לכיוון שעיצבה הספרות העברית החדשה מרגע היווסדה, היינו, כמייצגת אומה המבקשת לפתור את שאלת קיומה הטריטוריאלי מחוץ למסבאות וינה ופריז. על כך יכול להתקיים, כמובן, ויכוח – ובספרות העברית ניכרו מגמות אחרות, ספקניות הרבה יותר לפתרון הטריטוריאלי או מקדם ההרס הפנימי הצפוי לו גם אם יקום ויהיה. והממשות היום יומית שלנו כאן מוכיחה זאת השכם והערב.

ויחד עם כל זאת, אין ויכוח על הצורך להוציא את "רומן וינאי" כמהדורה מדעית ומוארת בצירוף מסה גדולה שתקיף גם את פגמיו המהותיים של הרומן (שהביאו לגניזתו), את ההקשר שבו נכתב ואת הדילוג הלשוני המזהיר שהוא מייצג. לחוקרת הצעירה ש"גילתה" את כתב היד והצליחה לבודדו מתוך כאוס הטיוטות מגיעה, ללא ספק, הערכה עמוקה – וזו הייתה מעמיקה עוד יותר אילו נהגה איפוק ולא הייתה מסגירה את הטיפול ברומן לידיה של סדרת ספרים פופולארית, כפריט קטלוגי בין מאיר שלו לשד יודע מי. הלא קיימים כאן בתי הוצאה אוניברסיטאיים לצורך הזה בדיוק.